

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Навчально-науковий інститут
Хімічних технологій та інженерії

Фізична хімія

Лекція 5

Харків 2026

ЗМІСТ

1. Третій закон термодинаміки
2. Постулат Планка
3. Характеристичні функції та термодинамічні потенціали
4. Співвідношення Максвелла
5. Рівняння Гіббса – Гельмгольца.
6. Температурна залежність ΔG .
7. Хімічний потенціал: ідеальний газ, реальний газ, реальні розчини.
8. Хімічна рівновага.
9. Закон діючих мас: кінетичний шлях
10. Закон діючих мас: термодинамічний шлях
11. Ізотерма хімічної реакції
12. Взаємозв'язок між константами рівноваги.
13. Вплив зовнішніх умов на хімічну рівновагу.

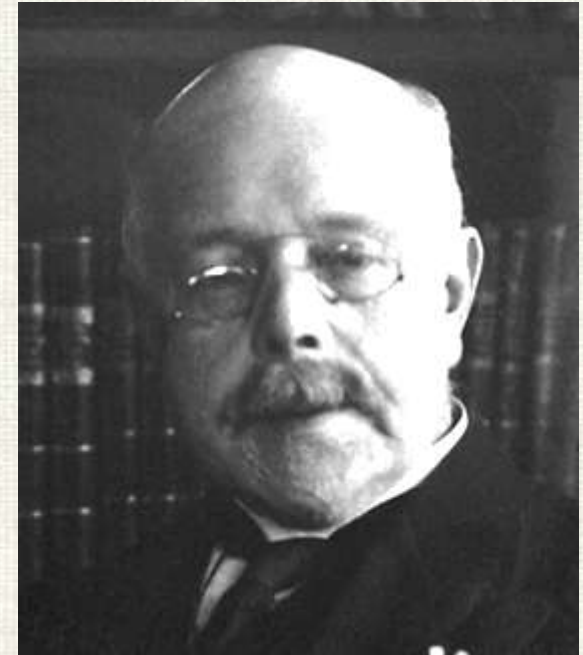
Третій закон термодинаміки : Підгрунття

У 1906 р. В.Нернст висловив гіпотезу, що для конденсованих систем поблизу абсолютного нуля значення енергії Гіббса і теплоти реакції однакові – **Теплова теорема Нернста** - отже, однакові і перші похідні

$$\lim_{T \rightarrow 0} \left(\frac{\partial Q_p}{\partial T} \right)_p = \lim_{T \rightarrow 0} \left(\frac{\partial \Delta G}{\partial T} \right)_p$$

Експериментально встановлено, що при дуже низьких температурах властивості конденсованих систем не залежать від температури, тому і загальна дотична $Q_p(T)$ повинна проходити паралельно осі температур

$$\lim_{T \rightarrow 0} \left(\frac{\partial Q_p}{\partial T} \right)_p = \lim_{T \rightarrow 0} \left(\frac{\partial \Delta G}{\partial T} \right)_p = 0$$

Вальтер Герман Нернст
1864 - 1941

Теплова теорема Нернста: висновки

З теплової теореми Нернста можна отримати низку найважливіших висновків. Відомо, що алгебраїчна сума зміни теплоємностей конденсованих систем при абсолютному нулі дорівнює нулю:

$$\lim_{T \rightarrow 0} \Delta C = 0$$

це положення Нернст поширив і на самі теплоємності

$$\lim_{T \rightarrow 0} C = 0$$

Третій закон термодинаміки

Висновки із положень теплової теореми обертають її в закон, що носить назву **третій закон термодинаміки**. За Нернстом цей закон формулюється так:

Будь-які ізотермічні процеси при абсолютному нулі температури перебігають без змінення ентропії системи

$$\lim_{T \rightarrow 0} \Delta S = 0$$

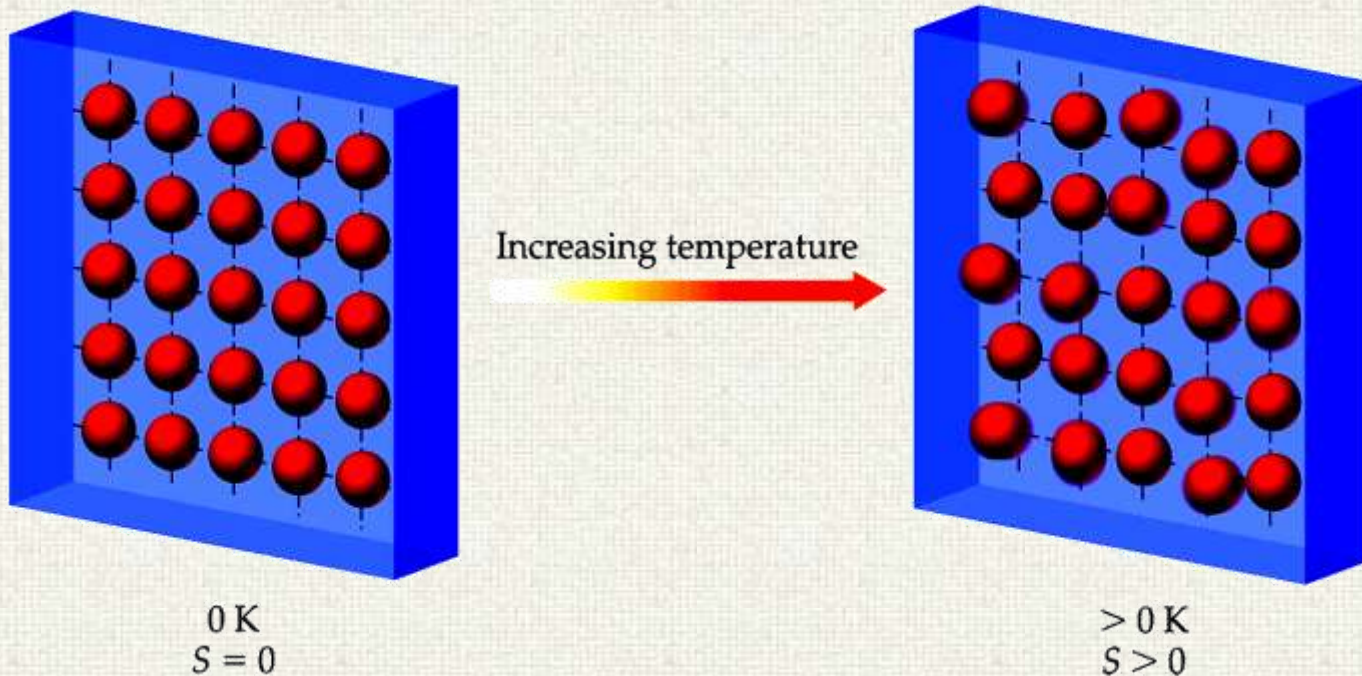
Із теплової теореми Нернста випливає, що в області абсолютного нуля не відбувається теплообмін системи з навколишнім середовищем і ряд функцій системи, наприклад, U , H , F , G , C_p , C_v та інші, не залежать від температури. Отже, ще не досягнувши $T=0$, система набуває такого стану, що досягнення абсолютного нуля стає неможливим.

Відповідно до цього одне з формулювань **третього закону термодинаміки** може бути таким: ***неможливо охолодити систему до температури абсолютного нуля шляхом відведення тепла і тому абсолютний нуль недосяжний.***

Постулат Планка

М.Планк в 1911 році сформулював постулат:

при $T \rightarrow 0$ ентропія всіх рівноважних систем прямує до нуля, а ентропія досконалого кристалу при 0 K дорівнює нулю.

Термодинамічні потенціали

Характеристичні функції і термодинамічні потенціали

- В ізольованих системах зміна ентропії може служити критерієм напрямку самодовільних процесів. Проте, в практиці більшість процесів протікає не в ізольованих, а у відкритих системах. Для цих випадків як критерії напрямку процесів потрібні інші термодинамічні функції. Якщо процеси відбуваються при сталій температурі, то критерієм їх напрямку може служити робота. Важливим є те, що величина роботи дорівнює зміні деякої функції стану системи.
- Об'єднане рівняння I-го та II-го законів термодинаміки має вигляд

$$TdS \geq dU - \delta A$$

де знак рівності віднесено до оборотних процесів, а нерівності - до необоротних.

Характеристичні функції і термодинамічні потенціали

В загальній формі – за висловом Д.У.Гіббса – це **фундаментальне рівняння термодинаміки** :

$$dU = TdS - PdV - \varphi de - \sigma dS_{1,2} - mgdh \dots$$

яке враховує всі види робіт, що їх може виконувати система, зокрема елементарну роботу розширення ідеального газу (PdV), електричних сил (φde), роботи проти сил поверхневого натягу ($\sigma dS_{1,2}$), проти сил тяжіння ($mg dh$)... і т.і.

В цьому рівнянні зміну внутрішньої енергії dU надано сумою однотипно побудованих добутків узагальнених сил ($p, \varphi, \sigma, mg...$) на зміну узагальнених координат ($V, e, S_{1,2}, h...$)

Характеристичні функції і термодинамічні потенціали

Повний диференціал функції U можна записати як:

$$dU = (\partial U / \partial S)_{v,e,S_1,2,\dots} dS + (\partial U / \partial V)_{S,e,S_1,2,\dots} dV + \\ + (\partial U / \partial e)_{v,S,S_1,2,\dots} de + \dots$$

При порівнянні одержаних похідних з фундаментальним рівнянням термодинаміки видно, що кожна з узагальнених сил можна прирівняти до частинних похідних внутрішньої енергії за відповідною координатою :

$$T = (\partial U / \partial S)_{v,e,S_1,2}; \quad P = - (\partial U / \partial V)_{S,e,S_1,2}; \quad v = - (\partial U / \partial e)_{v,S,S_1,2}$$

Для практичного застосування вводять додаткові функції Φ , які конструюють за загальним принципом:

$$\Phi = U - \sum (\text{узагальнена сила}) \times (\text{узагальнена координата})$$

Характеристичні функції і термодинамічні потенціали

Всі функції Φ є функціями стану і мають розмірність енергії, абсолютне значення їх визначити не можна. Дві функції уже розглянуто раніше :

U – внутрішня енергія та
ентальпія $H=U+ pV$

До найвживаніших функцій віднесено і такі:

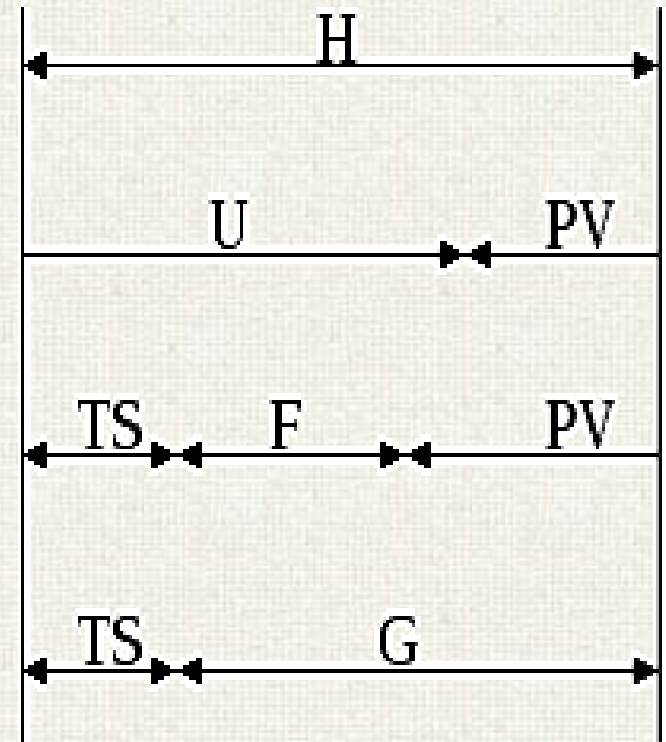
F – вільна енергія (енергія Гельмгольца, ізохорно-ізотермічний потенціал) :

$$F=U - TS$$

та **G – енергія Гіббса** (вільна ентальпія, ізобарно-ізотермічний потенціал) :

$$G = U - TS + pV$$

Ці функції називають
термодинамічними потенціалами

Характеристичні функції і термодинамічні потенціали

Функції стану системи U , H , G і F називають **термодинамічними потенціалами**, оскільки вони є рушійною силою процесу. За будь-яких умов в оборотному процесі робота отримується за рахунок зменшення відповідного потенціалу.

В хімічному процесі термодинамічні потенціали зменшуються, а після завершення реакції в стані рівноваги набувають мінімальних значень, тому є мірою хімічних процесів.

При необоротному (самодовільному) перебігу хімічних реакцій зменшення термодинамічних потенціалів таке ж саме, як і при оборотних, бо як функції стану вони не залежать від шляху процесу. Тому значення зміни цих функцій, розраховані для оборотних процесів, можуть бути використані для кількісної характеристики хімічних реакцій,

Характеристичні функції і термодинамічні потенціали

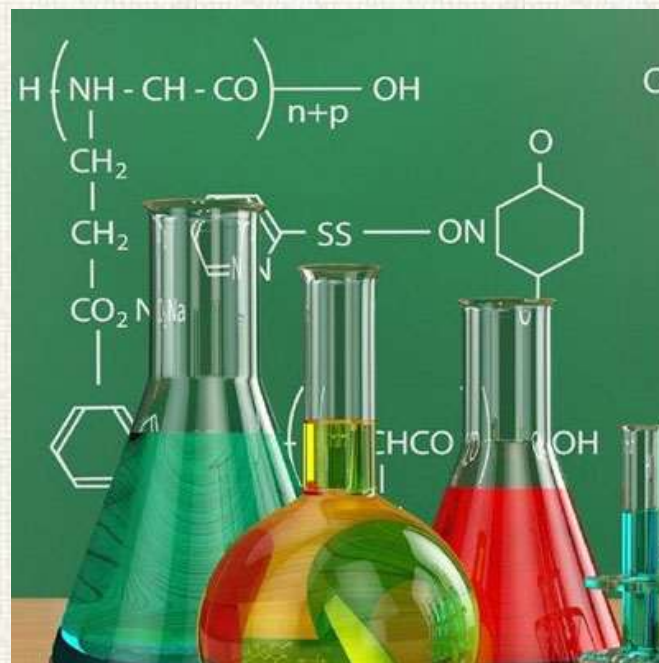
У вигляді повних диференціалів функції U , H , G та F можна записати:

$$dU = TdS - PdV, \text{ де } U = f(S, V);$$

$$dH = TdS + VdP, \text{ де } H = f(S, P);$$

$$dG = -SdT + VdP, \text{ де } G = f(P, T);$$

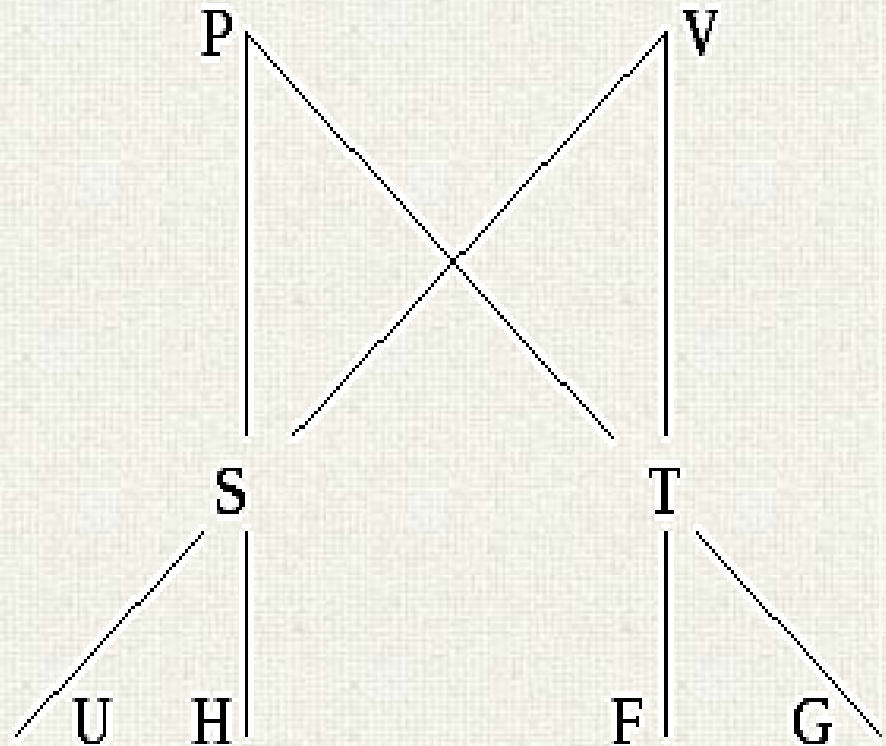
$$dF = -SdT - PdV, \text{ де } F = f(V, T).$$

Взаємозв'язок характеристикних функцій з їх природними параметрами

На рисунку схематично показано взаємозв'язок характеристикних функцій з їх природними параметрами. З цієї схеми видно, що характеристикними функціями можуть бути не лише чотири термодинамічні потенціали (**U, H, G i F**), але і параметри **T, P, S i V**, якщо їх надати як функції інших величин, наприклад

$$P = f(H, S), V = f(U, S)$$

Метод термодинамічних потенціалів.

Співвідношення Максвелла

Метод термодинамічних потенціалів допомагає перетворювати вирази, до яких входять головні термодинамічні змінні, і надавати такі «важкостпостережні» величини, як **кількість теплоти, ентропію, внутрішню енергію** через вимірювані величини — **температуру, тиск, об'єм** та їх похідні.

$$\left(\frac{\partial P}{\partial S}\right)_V = -\left(\frac{\partial T}{\partial V}\right)_S$$

$$\left(\frac{\partial T}{\partial P}\right)_S = \left(\frac{\partial V}{\partial S}\right)_P$$

$$\left(\frac{\partial S}{\partial V}\right)_T = \left(\frac{\partial P}{\partial T}\right)_V$$

$$\left(\frac{\partial S}{\partial P}\right)_T = -\left(\frac{\partial V}{\partial T}\right)_P$$

Ці співвідношення носять назву **співвідношень Максвелла**.

Вони не виконуються у випадку розривності змішаних похідних, що має місце при фазових переходах 1-го та 2-го роду.

Рівняння Гіббса – Гельмгольца

Розглянемо енергію Гіббса як функцію температури і тиску:

$$G = f(T, P),$$

а енергію Гельмгольца як функцію температури та об'єму:

$$F = f(T, V).$$

Виразимо повні диференціали функцій G і F через частинні похідні :

$$dG = \left(\frac{\partial G}{\partial T}\right)_P dT + \left(\frac{\partial G}{\partial P}\right)_T dP,$$

з іншого боку:

$$dG = -SdT + VdP,$$

$$dF = \left(\frac{\partial F}{\partial T}\right)_V dT + \left(\frac{\partial F}{\partial V}\right)_T dV.$$

$$dF = -SdT - PdV.$$

Порівнюючи ці рівняння, отримуємо

$$\left(\frac{\partial G}{\partial T}\right)_P = -S; \quad \left(\frac{\partial G}{\partial P}\right)_T = V; \quad \left(\frac{\partial F}{\partial T}\right)_V = -S; \quad \left(\frac{\partial F}{\partial V}\right)_T = -P.$$

Рівняння Гіббса – Гельмгольца

- У відповідності до отриманих співвідношень:

$$\left(\frac{\partial \Delta G}{\partial T}\right)_p = -\Delta S \quad \left(\frac{\partial \Delta F}{\partial T}\right)_v = -\Delta S$$

- Таким чином :

$$\Delta G = \Delta H + T\left(\frac{\partial \Delta G}{\partial T}\right)_p \quad \Delta F = \Delta U + T\left(\frac{\partial \Delta F}{\partial T}\right)_v$$

- Ці рівняння є **рівняннями Гіббса – Гельмгольца**.

Вони дозволяють виявити температурну залежність роботи, що здійснюється при проходженні будь-якого процесу.

Температурна залежність ΔG

- Якщо до залежності $\Delta G = \Delta H + T \Delta S$ ввести чинники, які залежать від температури, можна одержати рівняння:

$$\Delta G_t^0 = \Delta H_{298}^0 - T \Delta S_{298}^0 + \int_{298}^t \Delta C_p dT + \int_{298}^t (\Delta C_p / T) dT$$

За цим рівнянням та відомими з довідників величинами ΔH_{298}^0 та ΔS_{298}^0 і ΔC_p можна розрахувати ΔG_t^0 для будь-якої температури.

Для наближених розрахунків вважають ΔC_p сталим, тому

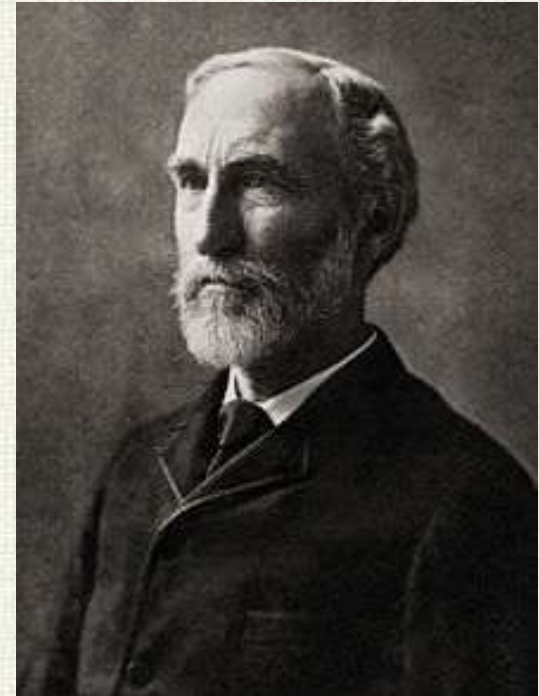
$$\Delta G_t^0 = \Delta H_{298}^0 - T \Delta S_{298}^0 + \Delta C_p (T - 298) - T \Delta C_p \ln(T/298)$$

Хімічний потенціал

Хімічний потенціал

- Термін **Хімічний потенціал** ввів в обіг американський фізик, хімік і математик **Джозайя Уіллард Гіббс**

Джозайя Уіллард Гіббс
1839 - 1903

Системи зі змінною кількістю частинок.

Хімічний потенціал

- Хімічний потенціал компонента (μ) визначається як *енергія, яку необхідно витратити для того, щоб додати до системи нескінченно малу молярну кількість цього компонента.*
- Вираз для диференціалів термодинамічних потенціалів можна записати з урахуванням того, що термодинамічні потенціали мають бути адитивними функціями кількості частинок в системі, тому канонічні рівняння стану набувають вигляду :
$$dU = TdS - pdV + \sum \mu_i dn_i$$
- (з урахуванням того, що S і V — адитивні величини, а T і P — ні):

Хімічний потенціал

Останній доданок рівняння входить і до складу виразів інших термодинамічних функцій:

$$dH = TdS + Vdp + \sum \mu_i dn_i$$

$$dF = -SdT - pdV + \sum \mu_i dn_i$$

$$dG = -SdT + Vdp + \sum \mu_i dn_i$$

Відзначимо, що μ є *потенціалом хімічної енергії*, як тиск є потенціалом механічної енергії, температура – потенціалом теплової енергії. З наведених рівнянь одержимо еквівалентні вирази для хімічного потенціалу:

$$\mu = (\partial U / \partial n_i)_{V, S, n_1, n_2}$$

$$\mu = (\partial H / \partial n_i)_{P, S, n_1, n_2}$$

$$\mu = (\partial F / \partial n_i)_{V, T, n_1, n_2}$$

$$\mu = (\partial G / \partial n_i)_{P, T, n_1, n_2}$$

Хімічний потенціал

- З останнього рівняння $\mu = (\partial G / \partial n_i)_{P, T, n_1, n_2}$ за P і $T = \text{const}$ маємо

$$dG = \sum dn_i \mu_i,$$

а при його інтегруванні одержимо

$$G = \sum n_i \mu_i,$$

оскільки константа інтегрування дорівнює нулю.

- Для індивідуальної речовини хімічний потенціал дорівнює молярній енергії Гіббса

$$\mu = G/n$$

Наведене рівняння застосовують для опису різних за природою хімічних систем. Розглянемо деякі.

Хімічний потенціал

- З останнього рівняння $\mu = (\partial G / \partial n_i)_{P, T, n_1, n_2}$ за P і $T = \text{const}$ маємо

$$dG = \sum dn_i \mu_i,$$

а при його інтегруванні одержимо

$$G = \sum n_i \mu_i,$$

оскільки константа інтегрування дорівнює нулю.

- Для індивідуальної речовини хімічний потенціал дорівнює молярній енергії Гіббса

$$\mu = G/n$$

Наведене рівняння застосовують для опису різних за природою хімічних систем. Розглянемо деякі.

Хімічний потенціал: реальний газ

- В реальних газах для опису процесів застосовують запропонований **Льюїсом** метод, за яким зберігають загальну форму термодинамічних рівнянь, але замінюють одні змінні (тиск, концентрації) іншими.
- Замість парціального тиску p_i в реальних системах застосовують нову змінну f_i – **фугітивність**, яка має розмірність тиску. При низьких значеннях тиску, коли властивості реальних систем наближаються до ідеальних, фугітивність дорівнює парціальному тиску компонента. Співвідношення

$$f_i / p_i = \gamma_i$$

називають **коефіцієнтом фугітивності**, який при малих значеннях тиску наближається до одиниці.

За Льюїсом рівняння хімічного потенціалу i -го компонента реальної газової суміші має вигляд:

$$\mu_i = \mu_i^0 + RT \ln p_i + RT \ln \gamma_i = \mu_i^0 + RT \ln f_i$$

Хімічний потенціал: реальний газ

- В реальних газах для опису процесів застосовують запропонований **Льюїсом** метод, за яким зберігають загальну форму термодинамічних рівнянь, але замінюють одні змінні (тиск, концентрації) іншими.
- Замість парціального тиску p_i в реальних системах застосовують нову змінну f_i – **фугітивність**, яка має розмірність тиску. При низьких значеннях тиску, коли властивості реальних систем наближаються до ідеальних, фугітивність дорівнює парціальному тиску компонента. Співвідношення

$$f_i / p_i = \gamma_i$$

називають **коефіцієнтом фугітивності**, який при малих значеннях тиску наближається до одиниці.

За Льюїсом рівняння хімічного потенціалу i -го компонента реальної газової суміші має вигляд:

$$\mu_i = \mu_i^0 + RT \ln p_i + RT \ln \gamma_i = \mu_i^0 + RT \ln f_i$$

Хімічний потенціал: реальні розчини

- Для опису властивостей реальних розчинів замість концентрації, що вимірюється у молярних частках, вводять нову змінну – **активність** (a_i). В такому випадку рівняння для хімічного потенціалу набуває вигляду, аналогічного попередньому

$$\mu_i = \mu_i^0 + RT \ln c_i + RT \ln \gamma_i = \mu_i^0 + RT \ln a_i$$

Істотно, при розведенні розчину він за властивостями наближається до ідеального, внаслідок чого при $c \rightarrow 0$ будемо мати $\gamma \rightarrow 1$ і активність дорівнюватиме концентрації.

Хімічна рівновага

Хімічна рівновага

Усі хімічні реакції тією чи іншою мірою оборотні, тобто не проходять до повного перетворення вихідних речовин у продукти і у реакційній суміші завжди відбуваються як пряма, так і зворотна реакції. Коли ці швидкості зрівнюються, встановиться динамічна рівновага: не витрачаються реактанти і не накопичуються продукти. Сумарна швидкість прямої та зворотної реакцій буде дорівнювати нулю. Подібна рівновага називається **хімічною рівновагою**.

Якщо система знаходиться у стані рівноваги, то умовою рівноваги, яка враховує зміну складу системи, буде наступне:

$$dG = -SdT + Vdp + \sum \mu_i dn_i$$

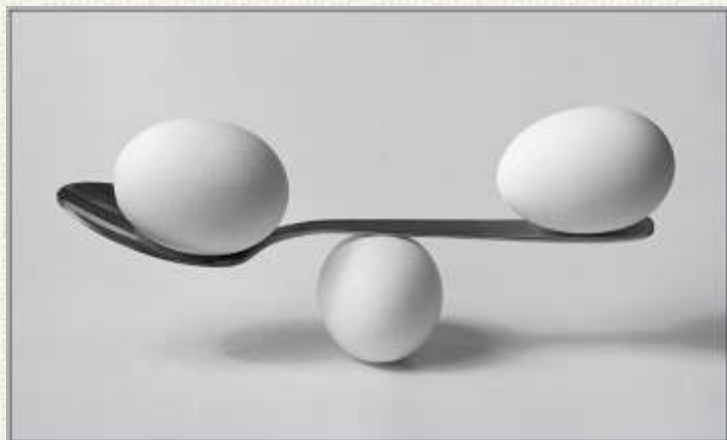
За умов, що температура і тиск будуть сталими, це означає

$$\sum \mu_i dn_i = 0$$

так зване **рівняння Гіббса-Дюгема**:

Для кількісного опису стану рівноваги застосовують величини, способи одержання яких різняться, але кінцеві вирази співпадають. Розглянемо два найбільш розповсюджені.

Рівновага...

Хімічна рівновага!

$$\sum \mu_i \, dn_i = 0$$

Закон діючих мас: кінетичний шлях

- Нехай у системі, що містить ідеальні гази А, В, D та Е, перебігає хімічна реакція

де a, b, d, e - стехіометричні коефіцієнти.

На підставі **закону діючих мас**,
сформульованого в 1867 році

Гульдбергом і Вааге, швидкість реакції пропорційна концентрації реагентів у ступенях, що дорівнюють стехіометричним коефіцієнтам. Виходячи з цього швидкість прямої реакції становить

$$v_{\text{пр.}} = K_1 \cdot C_A^a \cdot C_B^b$$

а швидкість зворотної

$$v_{\text{зв.}} = K_2 \cdot C_E^e \cdot C_D^d$$

Peter Guldberg. Jacobus van't Hoff.

Закон діючих мас: кінетичний шлях

В момент рівноваги швидкості прямої і зворотної реакцій рівні між собою:

$$v_{\text{пр}} = v_{\text{зв}}$$

$$K_1 C_A^a C_B^b = K_2 C_E^e C_D^d$$

Константи швидкості прямої і зворотної реакцій є сталими для кожної оборотної реакції, тому їх відношення є також сталою величиною (K), яку називають **константою хімічної рівноваги реакції**

$$K_c = \frac{K_1}{K_2} = \frac{C_E^e \cdot C_D^d}{C_A^a \cdot C_B^b}$$

Константа рівноваги хімічної реакції - **добуток рівноважних концентрацій продуктів, поділений на добуток рівноважних концентрацій реагентів, взятих у ступенях, що відповідають стехіометричним коефіцієнтам реакції.**

Закон діючих мас: термодинамічний шлях

- Для розглянутої реакції **$aA + bB \leftrightarrow dD + eE$** розрахуємо змінення енергії Гіббса:

$$\Delta G = G_{\text{кін}} - G_{\text{вих}} = (G_D + G_E) - (G_A + G_B) = d\mu_D + e\mu_E - a\mu_A - b\mu_B.$$

Враховуючи, що $\mu = \mu^0 + RT \cdot \ln P$, отримуємо:

$$\Delta G = d\mu_D^0 + d \cdot R \cdot T \cdot \ln P'_D + e\mu_E^0 + e \cdot R \cdot T \cdot \ln P'_E - a\mu_A^0 - a \cdot R \cdot T \cdot \ln P'_A - b\mu_B^0 - b \cdot R \cdot T \cdot \ln P'_B.$$

де P'_A, P'_B, P'_D і P'_E – парціальні тиски компонентів A, B, D і E у довільний момент часу (ці тиски у міру проходження реакції змінюються: зменшуються для речовин A та B і збільшуються для речовин D та E).

Закон діючих мас: термодинамічний шлях

- Алгебраїчна сума стандартних значень хімічних потенціалів є стандартним зміненням енергії Гіббса хімічної реакції ΔG^0 і з урахуванням цього

$$\Delta G = \Delta G^0 + RT \ln \frac{P_D'^d P_E'^e}{P_A'^a P_B'^b}$$

- Якщо хімічна реакція досягла стану рівноваги, то енергія Гіббса реакції дорівнює нулю: $\Delta G = 0$, тому

$$\Delta G^0 = -RT \ln \frac{P_D^d P_E^e}{P_A^a P_B^b}$$

- Тут P_A, P_B, P_D, P_E — уже не довільні парціальні тиски, а парціальні тиски речовин А, В, D, Е у момент установаження рівноваги, тобто постійні для даних умов величини. Отже, величина під знаком логарифма є величиною постійною не залежить від тиску в системі, а лише від температури. Вона позначається K_p і називається **константою хімічної рівноваги**:

$$K_p = \frac{P_D^d P_E^e}{P_A^a P_B^b}$$

Ізотерма хімічної реакції (I)

- З урахуванням одержаного рівняння маємо співвідношення

$$\Delta G^0 = -RT \cdot \ln K_p$$

Остаточно для енергії Гіббса даної хімічної реакції можна записати

$$\Delta G = -RT \left(\ln K_p - \ln \frac{P_D'^d P_E'^e}{P_A'^a P_B'^b} \right)$$

- Отримане співвідношення називається **рівнянням ізотерми хімічної реакції Вант-Гоффа**. За цим рівнянням можна розрахувати змінення енергії Гіббса для перетворення вихідних речовин у продукти при $P, T = \text{const}$. Якщо відома константа рівноваги хімічної реакції, легко оцінити знак виразу в дужках у правій частині рівняння. Якщо перший член виразу більший від другого, то реакція буде проходити самодовільно зліва направо, оскільки для цього процесу $\Delta G < 0$. У протилежному випадку самодовільною буде зворотна реакція.

Закон діючих мас: константи рівноваги

■ Взаємозв'язок між хімічним потенціалом і складом хімічної системи надають відповідними константами з урахуванням варіативності опису рівноваги (K_p – парціальні тиски реагентів, $K_{p\sim}$ – відносні парціальні тиски, K_c – концентрації речовин, K_N – мольні частки речовин) :

$$\mu_i = \mu^0(T) + RT \ln p_i \quad K_p = \frac{P_D^d P_E^e}{P_A^a P_B^b}$$

$$\mu_i = \mu^0(T) + RT \ln p_{\sim} \quad K_{p\sim} = \frac{P_D'^d P_E'^e}{P_A'^a P_B'^b}$$

$$\mu_i = \mu^0(T) + RT \ln c_i \quad K_c = \frac{C_D^d C_E^e}{C_A^a C_B^b}$$

$$\mu_i = \mu^0(P, T) + RT \ln N_i \quad K_N = \frac{N_E^e \cdot N_D^d}{N_A^a \cdot N_B^b}$$

Мольна частка речовини (N_i) - відношення числа молів речовини (n_i) до загального числа молів всіх компонентів

$$N_i = \frac{n_i}{\sum n_i}$$

Взаємозв'язок між константами рівноваги

- Якщо при проходженні реакції не відбувається зміни кількості молів газоподібних речовин, то

$$K_c = K_p = K_N$$

Для реакцій, що супроводжуються зміною числа молів газоподібних речовин, значення констант рівноваги, надані різними способами, різняться.

Зв'язок між ними легко встановити з використанням **рівняння**

Менделєєва-Клапейрона для суміші ідеальних газів:

$$P_i = C_i RT \text{ та } P_i = N_i P_{\text{заг}}$$

де P_i – парціальний тиск даного газу, Па; T – температура, К;

$P_{\text{заг}}$ – загальний тиск в системі, Па; R – універсальна газова стала, 8,314 Дж/(моль К); c_i і N_i – концентрація (моль/м³) і мольна частка,

Взаємозв'язок між константами рівноваги

- В результаті перетворень одержане рівняння має вигляд:

$$K_p = K_c(RT)^{\Delta n} = K_N(P_{\text{заг.}})^{\Delta n},$$

де $\Delta n = n_2 - n_1$ – зміна числа моль газоподібних речовин у реакції (n_1 – число моль вихідних речовин; n_2 – число моль кінцевих речовин реакції). Числове значення константи рівноваги залежить від хімічної природи реагентів і температури, але не залежить від концентрації (P, N) реагуючих речовин. K_N залежить також від загального тиску в системі. Таким чином, K_p гетерогенного процесу містить парціальний тиск лише газоподібних учасників реакції.

- Значення константи хімічної рівноваги дозволяє відповісти на питання про напрямок перебігу хімічної реакції :
- якщо $K > 1$, то відповідно до рівняння ізотерми реакції можливе самодовільне проходження реакції зліва направо;
- якщо $K < 1$, то реакція буде проходити спонтанно у зворотному напрямку.

Ізотерма хімічної реакції (II)

- Раніше отримане рівняння ізотерми хімічної реакції ґрунтувалось на аналізі зміни енергії Гіббса. Якщо реакція проходить в ідеальному розчині, тобто при $V, T = \text{const}$, то віддаленість реакції від рівноваги визначається енергією Гельмгольца ΔF , і аналогічним шляхом можна отримати такі співвідношення:

$$\Delta F^0 = -RT \cdot \ln K_c = -RT \ln \frac{C_D^d C_E^e}{C_A^a C_B^b};$$
$$K_c = \frac{C_D^d C_F^f}{C_A^a C_B^b} \quad \Delta F = \Delta F^0 + RT \ln \frac{C_D'^d C_E'^e}{C_A'^a C_B'^b}$$

- ΔF^0 – стандартна енергія Гельмгольца хімічної реакції.
- K_c – константа хімічної рівноваги, виражена через рівноважні концентрації C_i речовин, а C'_i – концентрації речовин у довільний момент часу.

Останнє рівняння - **рівняння ізотерми хімічної реакції**.

Ізотерма хімічної реакції

- Таким чином, рівняння ізотерми хімічної реакції дозволяє на підставі відомостей про нерівноважні парціальні тиски (концентрації) учасників хімічної реакції та значення константи рівноваги визначити напрямок хімічного процесу.
- Як підсумок визначимо, що за стандартними ізохорним та ізобарним потенціалами реакції можна розраховувати константу рівноваги реакції:

$$\Delta G^0 = - RT \cdot \ln K_p$$

$$\Delta F^0 = - RT \cdot \ln K_c$$

Вплив зовнішніх умов на хімічну рівновагу

- Для якісного визначення напрямку зрушення рівноваги в хімічній реакції використовують правило:
якщо система, що перебуває у стані рівноваги, зазнає впливу ззовні, тобто змінюються умови, за яких система перебувала у стані рівноваги, то у системі почнуться процеси, що послаблюють зовнішню дію.

Це правило являє собою

принцип Ле-Шательє - Брауна.

Розглянемо вплив концентрації, температури й тиску на зсув хімічної рівноваги.

Анрі-Луї Ле-Шательє
(1850–1936)

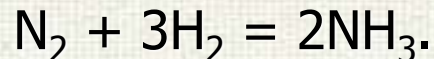
Фердинанд Браун

Вплив зовнішніх умов на хімічну рівновагу

1. Із виразу для константи рівноваги K_c можна зробити висновок, що **збільшення концентрації** продуктів реакції (D і E) призведе до збільшення швидкості зворотної реакції, тобто рівновага зрушиться в напрямку утворення вихідних речовин. Збільшення концентрацій вихідних речовин призведе до зсуву рівноваги в напрямку проходження прямої реакції.

Вплив зовнішніх умов на хімічну рівновагу

- 2. **При зміні загального тиску** в рівноважній суміші парціальні тиски всіх учасників реакції змінюються в однакову кількість разів. Якщо в реакції кількість молів газів не змінюється, то склад суміші залишиться рівноважним. Якщо кількість молів газів змінюється ($\Delta n \neq 0$), то склад суміші в результаті змінення тиску стане нерівноважним і почнеться хімічна реакція, а напрямок зсуву рівноваги залежить від того, збільшилась чи зменшилась кількість молекул газів. Наприклад, усі учасники реакції – гази:

Якщо збільшити тиск, рівновага порушиться, і повинні початись процеси, що приведуть до зменшення тиску. Тиск пропорційний кількості молекул, тому в результаті прямої реакції кількість молекул газів зменшується, а в зворотної – зростає. Отже, загальний тиск зменшиться, якщо рівновага зрушиться в напрямку прямої реакції.

При зменшенні загального тиску рівновага зміститься в напрямку зворотної реакції, що призводить до збільшення кількості газових молекул, тобто тиску.

Вплив зовнішніх умов на хімічну рівновагу: рівняння Планка

Якщо розглянути перебіг реакції за допомогою K_N :

$$K_N = \frac{N_E^e \cdot N_D^d}{N_A^a \cdot N_B^b}$$

та надати зв'язок з K_p , а саме: **$K_p = K_N P^{-\Delta n}$** , то після логарифмування і диференціювання за величиною загального тиску при сталій температурі одержимо **рівняння Планка**

$$(\partial \ln K_N / \partial P)_T = -\Delta n / P = -\Delta V / RT$$

де ΔV - зміна об'єму внаслідок реакції.

Таким чином, при $\Delta n > 0$ підвищення тиску веде до зменшення K_N , тобто зменшення об'єму – у відповідності до принципу Ле-Шательє

Вплив зовнішніх умов на хімічну рівновагу

3. Для встановлення напрямку зсуву рівноваги **при змінюванні температури** скористаємось рівнянням Гіббса-Гельмгольца

$$\Delta G = \Delta H + \left(\frac{d\Delta G}{dT} \right)_p$$

Підставимо в нього рівняння ізотерми реакції

$$\Delta G = -RT \left(\ln K_p - \ln \frac{P_D'^d P_E'^e}{P_A'^a P_B'^b} \right)$$

Значення поточних тисків P'_i від температури не залежать, тому:

$$-RT \left(\ln K_p - \ln \frac{P_D'^d P_E'^e}{P_A'^a P_B'^b} \right) = \Delta H + T \left[-RT \left(\frac{d \ln K_p}{dT} \right)_p - R \ln K_p + R \ln \frac{P_D'^d P_E'^e}{P_A'^a P_B'^b} \right]$$

або після скорочення

$$\left(\frac{d \ln K_p}{dT} \right)_p = \frac{\Delta H}{RT^2}$$

Вплив зовнішніх умов на хімічну рівновагу

- Отримане рівняння має назву рівняння **ізобари хімічної реакції**

$$\left(\frac{d \ln K_p}{dT}\right)_p = \frac{\Delta H}{RT^2}$$

- Аналогічним шляхом отримуємо рівняння **ізохори хімічної реакції**:

$$\left(\frac{d \ln K_c}{dT}\right)_v = \frac{\Delta U}{RT^2}$$

- Якщо відомі константа рівноваги при одній температурі і тепловий ефект реакції, то можна розрахувати константу рівноваги і при будь-якій температурі.